

Skinuto sa sajta

WWW.MATURSKIRADOVI.NET

**Pravni fakultet u Zenici
Katedra za historiju drzave i prava**

Emina Topić

**RIMSKA PORODICA
(seminarski rad)**

Mentor: prof.dr. Dragan Pantić

Zenica, novembar 2008. godine

UVOD

Šta je to rimska porodica? Kakva je njezina svrha? Kako se ona razvijala? Prema rimskom pravu porodica je skupina osoba koje su po prirodi (rođenjem) ili po pravu (usvojenjem, manus brakom) podređene vlasti porodičnog starješine (pater familias).¹

Rimska porodica je patrijahalna. Odlikovao ju je veliki broj djece. Prvobitnu braćnu zajednicu consortijum u Rimu su sačinjavali braća sa svojim ženama i njihovim potomcima.

No od vremena zakonika XII ploča pa nadalje porodica se sastojala isključivo od jednog braćnog para i njihovih potomaka. Članovi porodice su međusobno povezani: vjerskim vezama (kult predaka), emotivno, interesnim vezama, ekonomskim vezama, jer u zatvorenoj kućnoj privredi se ne može opstati bez porodice.

Primitivna prava ne oblikuju porodicu već se služe porodicom pri regulisanju društvenih odnosa. Porodica je skup lica i stvari podređenih jednoj volji: ocu porodice paterfamiliasu. On je muškarac kome pripada porodica i koji vodi njenu svu vlast i apsolutnu moć.

Porodica može sa drugim porodicama da uspostavi odnos samo preko paterfamiliasa. Snaha postaje član porodice preko muža pod čijom je vlašću i komandom. Kult predaka je značio da svaki paterfamilias poslije svoje smrti postaje božanstvo koje poštuju njegovi nasljednici. Ako otac ima nekoliko sinova oni će poslije njegove smrti postati starješine (paterfamilias) tri nove porodice, ali će sve te nove porodice poštovati kao božanstvo zajedničkog pretka (preminulog paterfamilias) kao i sve druge zajedničke pretke.

Te porodice će biti povezane vezom koj se zove *agnatia*. Starješina porodice je jedini mogao da posjeduje stvari, imovinu i prava. Sve što članovi porodice ili robovi steknu pripada isključivo njemu. On raspolaže svim što je vezano za porodicu i štiti prava porodice.

U početku je imao neograničeno ovlašćenje. U drugoj polovini republike su njegova prava donekle ograničena; tako što je paterfamilias bio izložen moralnom sudu javnosti, prijatelja i

¹ Mirela, Šarac; Zdravko, Lučić, *Rimsko privatno pravo*, Pravni fakultet Univerziteta, Sarajevo, 2006., str. 67.

cenзора. Do opadanja vlasti paterfamiliasa je došlo usljed jaćanja države i institucija prava koji su (sada) za sebe željeli veću moć upravljanja nad ljudima.

Nešto više o rimskoj porodici i njenom razvoju kroz povijest u narednim stranicama ovog seminarskog rada.

I Pojam porodičnog prava

Porodično pravo je skup pravnih normi koje regulišu pravni položaj pojedinih osoba unutar rimske porodice.² Rimljani porodično pravo nisu smatrali posebnom granom prava, već su ga svrstavali u dio prava koji se odnosi na lica (ius quod ad personas pertinet).

U vrijeme republike rimsko pravo nema mnogo propisa kojima određuje prava i obaveze supružnika. Dakle nisu se mnogo miješali u, za njih deliktne, porodične odnose, prepuštajući da te probleme rješavaju porodični starješina, muž i žena, sami ili uz pomoć srodnika, držeći se običaja, religije i morala.

Porastom broja propisa koji regulišu odnose u braku i porodici, usljed razgranavanja pravnog sistema, vremenom je porodično pravo postalo posebna grana prava.

Porodično pravo se bavi pravnim odnosima u porodici, koji obuhvataju dva velika područja: između bračnih drugova, i između ostalih članova porodice, od kojih su najvažniji odnosi između roditelja i djece.³ Dakle, porodica, brak i srodstvo su osnovni instituti porodičnog prava.

Ova oblast ljuskih odnosa, u stara vremena, bila je prepuštena religiji i običajima. Ali se rano osjetila potreba da i država regulira brak, kao i vlast porodičnog starješine.

Tako *leges regiae* učvršćuju autoritet porodičnog starješine i muža, ali predviđaju i obavezu roditelja da podižu djecu, naročito mušku.

Takođe zakon XII tablica govori o emancipaciji, pravu roditelja da prodaju djecu („poslije treće prodaje neka sin bude slobodan“), zatim o pravu muža da otjera ženu, čak je određivao

² Ibidem, str. 67.

³ Obrad, Stanojević, *Rimsko pravo*, Magistrat, Sarajevo, 2000., str. 150.

rok u kome može da se rodi dijete poslije smrti muža da bi se smatralo bračnim (najviše deset mjeseci).

U vrijeme republike odnosi između muža i žene se reguliraju nekim zakonima. Cincijev zakon (*lex Cincia*) koji se odnosio na poklone muža ženi. Kontraverzni Rimljani, kada su se ratni plijen i bogatstvo sa veleposjeda počeli slivati u Rim i mnoge vrline patrijahalnog društva dovedene u pitanje, pokušali su ovakvim zakonskim zabranama zadržati stare običaje, što je bio zaludan posao.

Vladavina Augusta je obilježena donošenjem „paketa zakonskih mjera“, tzv. kadukarnim zakonima, koji su imali za cilj ojačati porodicu, povećati natalitet. Uvođenje poreza i uskraćivanje nasljednog prava za neženje i bračne parove bez djece bili su dobro zamišljeni, ali nije dalo neke vidljive rezultate.

Postepeno osamostaljivanje članova porodice u odnosu na porodičnog starješinu, stvaranje mogućnosti sticanja imovine, zaključenja poslova, proces koji je završen u klasično doba, a započet je u toku republike, u kome je važnu ulogu odigrao *pretor*.

Donesene su i dvije senatske odluke koje su poboljšale nasljednopravni položaj žene i majke u odnosu na svoju djecu i obrnuto.

II Razvoj rimske porodice kroz povijest

Rimska porodica bila je monogamna, individualna porodica s jako izraženom vlasti muškog člana porodice (*pater familias*).⁴ Rimsku porodicu čini skup osoba koje su povezane krvnim srodstvom (*cognatio*) i time što sve podpadaju pod *patriam potestatem* istoga *patris familias*, bez obzira na to, da li su u krvnom srodstvu.

Ona je individualna agnatska porodica koja vuče porijeklo iz starijih širih zajednica, koje zajednice nalazimo i kod drugih naroda na određenom stepenu razvoja. To su rimski patrijahalni gens i šira agnatska porodična zajednica, koja nastaje raspadanjem gensa i čini prelaznu fazu od gensa prema individualnoj agnatskoj porodici. Razvoj rimske porodice prati neprekidno sužavanje kruga njenih pripadnika, broja lica koje obuhvata porodica, kao i smanjenje uloge porodice.

Razvojem oruđa proizvodnje i sve veća produktivnost rada omogućuju samostalnu egzistenciju u manjim kolektivima nego što je bio gens, dok konačno ne dolazi do inkosne obitelji, a uporedo s time do prelaženja zajedničkih gentilnih sredstava proizvodnje u individualno vlasništvo inokosnih porodica

Rimska porodica je u zavisnosti od ekonomskih i socijalnih činilaca, prošla kroz tri oblika razvoja:

1. consortium,
2. familia i
3. kognatska porodica.

⁴ Marijan, Horvat, *Rimsko pravo*, Školska knjiga, Zagreb, 1958., str. 98.

Konzorcijum (*consortium*) je prevladavalo u vrijeme kad je zemljoradnja bila nerazvijena i kada su još bili živi tragovi prvobitne zajednice i odgovarao je patrijahalnoj zadruzi. Kasnije, kada se država učvrstila, ali je privreda još uvijek zasnovana na autorakijским načelima, javlja se agnatska porodica čije je osnovno obilježje velika vlast porodičnog starješine nad ukućanima i muža nad ženom.

Ovaj oblik porodice je preovladavao tokom većeg dijela republike. Porast društvenog bogatstva, prodor robnonovčanih odnosa i klasičnog ropstva, opadanje uticaja prvobitne religije, vremenom su razorili stare patrijahalne odnose i krnjili vlast paterfamilijasa. Sada se ukućani oslobađaju vlasti paterfamilijasa, a i vlast muža slabi, jer stanje u kome je jedino on imao pravo svojine i zaključivnja poslova je bilo neodrživo.

Srodstvo zasnovano na zajednici vlasti i života starješine ustupa mjesto krvnom srodstvu, za koje se i ranije znalo, ali nije igralo presudnu ulogu u imovinskim odnosima, naročito u nasljeđivanju. Sve ovo je uslovalo prelaz na novi oblik porodice, kognatsku porodicu.

A CONSORTIUM

Najstariji oblik porodice o kome ima podataka u izvorima je konzorcijum (*consortium* - zajednica, zadruga).⁵ Prvobitnu bračnu zajednicu *cosortium* u Rimu su sačinjavali braća sa svojim ženama i njihovim potomcima. Članovi porodice su međusobno povezani: vjerskim, ekonomskim vezama, jer u zatvorenoj kućnoj privredi se ne može opstati bez porodice. No u rimskim vrelima ima i nekih, doduše vrlo oskudnih vijesti o porodičnoj zajednici, široj nego što je *agnatska familia*, a užoj od *gens*.

Tako kaže Aulus Gellius, da je u Rimu postojala stara zajednica, *anticum consortium*, koju su Rimljani zvali „*ercto non cito*“ (nepodijeljena imovina).⁶ U novim (antipulskim) fragmentima Gajevih institucija Gaj kaže, da su braća, koja su tako po očevoj smrti ostala u zajednici, imala ravnopravan položaj: svaki je mogao oslobađati zajedničkog roba ili mancipacijom otuđiti zajedničku stvar.⁷

Iz čega se može zaključiti, da je prije postanka *inokosne* porodice postojala i u Rimu šira porodična zajednica, u kojoj je na zajedničkoj porodičnoj imovini živjelo zajedno više porodica odnosno generacija, koje se nisu dijelile. To je bila šira patrijahalna porodična

⁵ Obrad, Stanojević, *Rimsko pravo*, Magistrat, Sarajevo, 2000., str. 154.

⁶ Marijan, Horvat, *Rimsko pravo*, Školska knjiga, Zagreb, 1958., str. 99.

⁷ Ibidem, str. 99.

zajednica (domus), koju nalazimo i kod gotovo svih ostalih indoevropskih naroda prije postanka inokosne obitelji. Konzorcijum se javio još u prvobitnoj zajednici kada je čovjek dovoljno ovladao prirodom da mu nije bilo neophodno ujedinjavanje u veće grupe, ali još ne toliko da bi bio moguć opstanak manje porodice.

Njegovim nastankom nisu prestali postojati i drugi oblici objedinjavanja: *gens*, *kurija*, *pleme*. U konzorcijumu rad i svojina su kolektivni. Vlast patris familias kao starješine u consortiumu, koji je vjerovatno biran, nije još bila apsolutna vlast kasnijeg *patris familias*.

Njemu je pripadala ograničena vlast upravljanja i zastupanja više nego zapovjedanja. On je jedan od braće, obično najstariji. On raspoređuje posao među ukućanima, rješava moguće sporove među članovima porodice, nabavlja ono što je potrebno za porodicu i prodaje viškove, a njegova supruga određuje zadatke ženama.

Sredstva za proizvodnju pripadaju porodici, pa rađanje i umiranje pojedinaca ništa bitno ne mijenja u tome. Dakle, starješina porodice je jedini mogao da posjeduje stvari, imovinu i prava. Sve što članovi porodice ili robovi steknu, pripada isključivo njemu. On raspolaže svim što je vezano za porodicu i štiti prava porodice. *Kognatsko* srodstvo predstavlja prepreku za sklapanje brakova, ali je za imovinske odnose važnije *agnatsko* srodstvo. Pripadnici iste generacije imaju blizak odnos, pa je najbliži agnat brat, a ne sin ili otac. Tako, ako umre porodični starješina, zamjenit će ga drugi brat, pa tek ako nema nijednog iz te generacije, dolazi na red sljedeća, Ovi srodnici ne spadaju u „braću“ i „sestre“ u većini europskih jezika. Ali kako u consortiumu članovi iste generacije rastu i rade zajedno i osjećaju se veoma bliskim.

Kao što je napretkom proizvodnih snaga došlo do raspadanja gensa na consortium, tako je uporedo s daljim napretkom ekonomskih odnosa došlo da raspadanja consortiuma na sve manje zajednice i konačno na *inokosne porodice*, koje obuhvataju samo roditelje i njihove potomke s njihovim ženama.

Sa smrću oca braća se dijele i osnivaju svoje samostalne porodice. Pored napretka oruđa proizvodnje, stvaranja viška proizvoda i tim povezane jače razmjene i trgovine, važnim faktorom postala i upotreba robovske radne snage za obradu zemlje, što je omogućilo smanjenje porodičnog kolektiva slobodnih ljudi, te samostalni ekonomski opstanak manjih porodica i njihovo eventualno daljnje dijeljenje. U takvoj individualnoj porodici *pater familias* sada postaje samovlasnik svoje zemlje i imovine, a to pojačava njegovu vlas prema ostalim članovima, koji se rađaju ili izvana dolaze u njegovu kuću na njegov posjed.⁸ *Pater familias*

⁸ Ibidem, str. 100.

se od nekadašnjeg izvornog upravljača domusa pretvara u individualnog privatnog vlasnika s velikom vlašću (*patria potestas*) nad imovinom i članovima svoje porodice, koja vlast seže sve *do ius vitae ac necis* (odlučivanje o životu i smrti).

Zakonik XII ploča, sistemom zakonskog (intestantnog) nasljednog prava, potvrdio je opisanu razvojnu skicu od gensa preko šire agnatske porodične zajednice do individualne agnatske porodice. Pater familiasa – a nasljeđuju u prvom redu *sui heredes*, tj. osobe u njegovoj neposrednoj očinskoj vlasti, koje njegovom smrću postaju *sui iuris*, dakle postaju patris familias svojih novih porodica (uglavnom ostaviteljevi sinovi i unuci, koji nemaju više živog oca). U slučaju da nema ovih, ostavština pripada najbližim agnatima, a u nedostatku agnata gentilima.

Proces raspadanja consortiuma i pojave individualne porodice s jakom očinskom vlašću teško je vremenski pobliže utvrditi. Potonja je svakako bila poznata barem već zakoniku XII ploča, kako to među ostalih dokazuje gornji nasljedni red, zatim tužba o diobi porodične ostavine (*actio familiae ericsundae*).

Vremenom ovaj oblik porodice gotovo iščezava. U vrijeme principata zabilježeni su slučajevi da su neki Rimljani u konzorcijumu, ali to je bio kuriozitet i anahronizam.⁹ Od drugog punskog rata preovladava agnatska porodica.

B AGNATSKA FAMILIJA

Diobom braće u konzorcijumu nastaju manje porodične skupine – patrijahalne porodice agnata.¹⁰ Agnatsku porodicu (familia) čine roditelji s potomcima.

Ovakva porodica je karakteristična za razdoblje prve polovice republike kada je Rim postao velika država i zagospodario narodima, ali su još uvijek zadržani patrijahalni elementi u društvu i zatvorena kućna privreda.

Temelj ove porodice su agnatsko srodstvo i neograničena i doživotna vlast porodičnog starješine. Odnosi u porodici i dalje se temelje na agnatskom srodstvu, na zajednici života i rada. Razlikuju se samo kriteriji blizine srodstva od onih koji se primjenjuju u konzorcijumu.

Članovi porodice su se zvali agnati. Agnatio je pravna veza koja je spajala sve osobe podređene istoj očinskoj vlasti (*patria potestas*). Agnatska obitelj je obuhvaćala, osim

⁹ Obrad, Stanojević, *Rimsko pravo*, Magistrat, Sarajevo, 2000., str. 155.

¹⁰ Mirela, Šarac; Zdravko, Lučić, *Rimsko privatno pravo*, Pravni fakultet Univerziteta, Sarajevo, 2006., str. 68.

porodičnog starješine, ženu u manus braku, njihovu neemancipiranu djecu, usvojene osobe, osobe in mancipio robove.

Pod pojmom *familia* podrazumjevaju se ne samo osobe koje žive i rade u okviru porodice, nego i porodična imovina, koja je s jačanjem ovlasti porodičnog starješine postala njegovim individualnim vlasništvom. Ako neko napusti porodicu prije smrti porodičnog starješine, emancipacijom ili udajom, raskida agnatske veze sa svojom porodicom, a zadržava samo kognatske, krvnosrodničke.

Raskidom agnatske veze sa svojom porodicom gubilo se svako pravo prema porodičnoj imovini i za života i nakon smrti porodičnog starješine. Osobe i imovina su u takvoj međusobnoj vezi da je opstanak osobe koja bi napustila porodicu bio ozbiljno ugrožen.

Oni koji se nalaze pod neposrednom vlašću starješine su najbliži srodnici i nasljednici, a to su u prvom redu njegovi sinovi. U krug *agnatskih* srodnika ulaze i lica koja usvojenjem ili udajom dođu pod vlast paterfamilijasa.¹¹

Sinovi ostaju pod vlašću porodičnog starješine dokle god je starješina živ, makar da su oženjeni i imaju svoje potomke. Oni mogu napstiti porodicu postupkom emancipacije, ali je van porodice njihov opstanak ugrožen, tako da je ovakav čin prije kazna nego nagrada.

Smrću glave porodice se rapadala porodica na onoliko posebnih porodica koliko je sinova ili daljnjih neposrednih muških potomaka iza njega ostalo. Tako je svaki od njih postajao osoba *sui iuris* i *pater familias* nove obitelji. Na agnatsko srodstvo su se nadovezivale važne pravne posljedice, osobito zakonsko tutorstvo i zakonsko nasljedno pravo.¹²

Kada je riječ o imovinskim, svojinskim odnosima postoji izvjesna protivrječnost. S jedne strane, porodični starješina je apsolutni vlasnik dobara, iako su ta njegova ovlaštenja neodvojiva od vlasti prema ukućanima.

U najstarijem pravu, pravno, paterfamilijasa nije ograničen u raspolaganju imovinom. Ipak, postoje moralni i religijski obziri prema kojima je njegova vlast u funkciji održavanja porodičnog kontinuiteta.

Pater familias je dužan čuvati, uvečavati imovinu i takvu je predati svom nasljedniku. Pravo mu daje slobodu testiranja (može svoju cijelu imovinu ostaviti bilo kome, čak i licu izvan porodice), ali strogi patrijahalni moral je predstavljao ograničenja. Tako, npr. predku koji ostavi „nedoličan“ testament potomci neće odavati počasti koje nameće religija. Postojao je i

¹¹ Obrad, Stanojević, *Rimsko pravo*, Magistrat, Sarajevo, 2000., str. 155.

¹² Mirela, Šarac; Zdravko, Lučić, *Rimsko privatno pravo*, Pravni fakultet Univerziteta, Sarajevo, 2006., str. 68.

nadzor cenzora koji je od ranih vremena mogao da kazni gubitkom časti (infamijom), osobu koja olako troši naslijeđenu imovinu.

Dosta rano se javilo starateljstvo nad rasipnicima koje je ovakvim porodičnim starješinama oduzimalo poslovnu sposobnost. Takva mješavina imovinskih i ličnih ovlaštenja, regulisana pravnim, moralnim i religijskim normama, predstavlja poseban oblik svojine, koji je na prelazu između kolektivne svojine konzorcijuma i privatne svojine klasičnog rimskog prava. Ovaj oblik svojine će preovlađivati tokom većeg dijela perioda republike.

U drugoj polovini razdoblja republike dolazi do bitnih promjena u porodičnim odnosima. Zahvaljujući tržišnoj privredi i klasičnom ropstvu omogućen je opstanak pojedinca izvan porodice. Više nije bilo potrebe za postojanjem porodične skupine s čvrstom unutrašnjom kohezijom.

Vlast porodičnog starješine se ograničava zbog čega opada značaj agnatskog srodstva. Sve se više uvažava krvno srodstvo (*cognatio*) koje je u justinijanovom pravu u potpunosti potisnulo agnatsko srodstvo, a kognatska porodica kao zajednica krvnih srodnika, koju sada sačinjava bračni par i njihovi potomci, zamjenjuje *agnatsku*.

C KOGNATSKA PORODICA

Kognatska porodica se ne razlikuje od agnatske porodice po svom obimu, po krugu lica koje obuhvata. Ali su odnosi unutar nje drugačiji.

U *kognatskoj* porodici položaj porodičnog starješine ne daje ona prava koja je ranije imao, a *agnatsko* srodstvo je potisnuto *kognatskim*. Brak bez manusa je potisnuo brak s manusom i doveo do slabljenja vlasti muža nad ženom.

Razlozi ovih promjena su brojni. Potrebu za postojanjem porodice sa čvrstom unutrašnjom kohezijom, tržišna privreda i klasično antičko ropstvo su uklonili.

Državna vlast je birokratizirana ustanovljenjem principata, postavljena na novu osnovu tako da je manja potreba za oslanjanje na autoritet paterfamilijasa.¹³

Znatno je oslabljen uticaj religije, naročito one politeističke. To je više danak tradiciji, nego neko čvrsto vjerovanje.

¹³ Obrad, Stanojević, *Rimsko pravo*, Magistrat, Sarajevo, 2000., str. 159.

Vladavina novca i porast uloge tržišta, doveli su do smanjenja javnopravnih elemenata u svijinskim odnosima. Svojina se odnosila na imovinska ovlaštenja. Ukućani dobijaju mogućnost sticanja imovine koja pripada samo njima (*peculium castrense*, *quasi castrense*, *bona adventicia*, *bona profecticia*).¹⁴ Robovi su, uz ukućane, pretorovim tužbama (*actiones adiecticiae qualitatis*), dobili mogućnost da sklapaju poslove.

Autoritet oca je sve manje značio zaštitu i imovinsku sigurnost, a sve više teret i prepreku za osamostaljivanje. Vlast porodičnog starješine je ograničena, čak i u odnosu na robove, a naročito u odnosu na slobodne članove porodice. Uvedeno je pravilo da paterfamilijas, prije nego što kazni teškom kaznom potčinjeno lice, mora saslušati savjet srodnika.

Tokom razdoblja republike, pravo na odbacivanje novorođenčadi je ograničavano i na kraju ukinuto. Vladari su u periodu principata primoravali oca da emancipira sina koga je zlostavljao, a bilo je i slučajeva u kojima je otac za ubistvo sina kažnjavao smrtnom kaznom. U vremenu od Augusta je uvedeno pravilo da roditelj ne može udavati ili ženiti ukućane bez njihovog pristanka. Pravo na prodaju djece (*ius vendendi*) je ukinuto u vrijeme dominata, osim u slučaju krajnje bijede. Sada je i u imovinskom pogledu odnos između roditelja i djece više dvostran, jer su i drugi članovi porodice mogli sticati imovinu, a javlja se i obaveza djece da izdržavaju svoje roditelje.

Slabljenje vlasti paterfamilijasa dovelo je do smanjenja značaja *agnatskog srodstva*, koje se na njoj temelji.¹⁵ Krvno srodstvo dobija prevagu i u imovinskim odnosima.

Na nasljeđivanje se poziva i emancipirani sin, intervencijom pretora i vladara, koji ranije to pravo nije imao, jer nije spadao u agnate. Tragovi agnatskog srodstva su se žilavo držali i tek će Justinijanova reforma nasljednog prava u potpunosti ukinuti agnatsko srodstvo u korist krvnog.

Dolazi do promjene u odnosu između spolova. Položaj žene u porodici se promjenio i nije više u toj mjeri potčinja mužu kao ranije. Već se ranije, u braku s manusom, poboljšava položaj žene. U slučaju razvoda, dobija garancije da će joj miraz biti vraćen. Sada, u braku bez manusa, žena dobija i ličnu i imovinsku nezavisnost, koja nije značila jednakost, ali je daleko od ranije podređenosti.

Sve u svemu, odnosi u familiji od kraja principata, prilično liče na one koji postoje danas, iako je porodica ipak imala veću ulogu od one koju sada ima, jer je u njenoj nadležnosti još

¹⁴ Obrad, Stanojević, *Rimsko pravo*, Magistrat, Sarajevo, 2000., str. 159.

¹⁵ Ibidem, str. 160.

niz funkcija koje će tokom historije preuzeti na sebe društvo: odgojna i obrazovna, pružanje zaštite, proizvodna.¹⁶

IV Vrste srodstava

U starom rimskom pravu srodstvo se računalo po činjenici zajedničkog života unutar jedne porodice, a ne po krvi i po porijeklu. „Srodnici su osobe koje su zajedno živjele i radile u istoj porodici, a osobe koje su živjele izvan porodice, makar bile u bliskoj krvnoj vezi s članovima porodice, nisu smatrane srodnici.“¹⁷

Krvnu vezu su poštovali običaji tretirajući blisko krvno srodstvo kao smetnju za sklapanje braka, ali u svim drugim slučajevima se uvažavalo samo *agnatsko* srodstvo. Zatvorena kućna privreda, ovisnost članova konzorcija o zajedničkoj imovini i nastojanje da se ta imovina sačuva za buduće generacije su uvjetovali ovakvo shvaćanje.

Blizina agnatskog srodstva u konzorciju je određivana po generacijama: najbliži srodnik (agnatus proximus) je brat; djeca sve braće sačinjavaju sljedeću generaciju i međusobno su najbliži srodnici bez obzira što potječu od raznih roditelja i jednako su bliski srodnici članovima prethodne generacije.¹⁸

U Rimu postoje četiri vrste srodstava:

- agnatsko,
- kognatsko
- tazbinsko i
- po usvijenju.

Agnatskim srodnici se smatraju osobe koje su potčinjene vlasti istog šefa porodice (pater familias). *Agnatsko srodstvo* je samo po očevoj strani. Temelji se na zajednici života i rada u okviru porodice.

¹⁶ Ibidem, str. 160.

¹⁷ Mirela, Šarac; Zdravko, Lučić, *Rimsko privatno pravo*, Pravni fakultet Univerziteta, Sarajevo, 2006., str. 69.

¹⁸ Ibidem, str. 69.

Razlikuju se dvije vrste agnatskog srodstva, *starija*, ona u konzorcijumu, i *novija*, u familiji. Razlika je u tome što je u prvoj naglašena veza između pripadnika iste generacije, a u drugoj je osnov srodstva *patria potestas*. U konzorciju je najbliži srodnik brat, a u familiji – sin ili kći. U *agnatskom srodstvu* djeca su po rođenju samo sa ocem. S majkom dolazi u agnatsko srodstvo samo u slučaju, ako je ona po muževom vlašću, tj. Ako je sklopila manus – brak, gdje je prema mužu bila u sličnom položaju kao i muževa ženska djeca (*filiae loco*). U manus braku djeca su s majkom u agnatskom srodstvu preko očeve vlasti nad djecom i ženom, a ne zbog krvnog srodstva s majkom.

Ako se radi o slobodnom braku, gdje žena ne dolazi pod vlast (*manus*) svoga muža, djeca nisu s majkom nikada u agnatskom srodstvu, jer majka potpada po *patriam potestatem* svoga oca, dakle potpada pod svoju raniju agnatsku porodicu.

Pater familias nije nikada u agnatskom srodstvu s unucima od kćerke, jer oni potpadaju pod *patriam potestatem* svoga oca, odnosno djeda po očevoj strani. Agnati mogu biti ujedno i krvni srodnici, npr. Djeca *patris familias*, ali se agnacija mogla zasnivati i bez krvnog srodstva (adopcijom, manus - brakom).

Na agnatsko srodstvo su se nadovezivale pravne posljedice, prvenstveno zakonsko tutorstvo i zakonsko nasljedno pravo, a koje su proizilazile iz porodične pripadnosti. Dakle od tih prava je isključen sin, koji je emancipacijom izašao iz *patriae potestatis*, a ujedno i iz agnatske porodice i srodstva, ali i dalje ostaje krvni srodnik. Isto pravilo važi i za kćer, koja udajom po manus – braku prelazi pod *patriam potestatem* svog muža, odnosno svekra.¹⁹

Krvnim srodstvom (*cognatio*) se naziva odnos između osoba koje potječu jedna od druge, ili imaju zajedničkog pretka, a ne potječu jedna od druge.²⁰ *Cognatio* je bilo izvorom stalnih moralnih dužnosti, a u bračnom pravu je stvaralo bračne zapreke. Ali *cognatio* nije u starije doba bilo osnov za nasljedno pravo i tutorstvo. *Cognatio* je krvno srodstvo, koje se zasniva po muškoj i po ženskoj liniji. U kognaciji djete je jednako u krvnom srodstvu sa ocem, majkom i sa krvnim srodnicima majke i oca. Osnova *kognacije* je u pripadnosti krvno – srodničkoj grupi, a *agnacije* u pripadnosti kućnom porodičnom kolektivu. Krvni srodnici se dijele na srodnike u ravnoj i srodnike u pobočnoj liniji. Srodnici u ravnoj liniji (*linea recta*) su osobe koje potječu jedna od druge, direktno ili indirektno. To su: djed, otac, sin, unuk, praunuk itd. Srodnici u pobočnoj liniji srodstva (*linea transversa*, *linea collateralis*) su osobe koje potječu

¹⁹ Vidi, Marijan, Horvat, *Rimsko pravo*, Školska knjiga, Zagreb, 1958., str. 101-102.

²⁰ Mirela, Šarac; Zdravko, Lučić, *Rimsko privatno pravo*, Pravni fakultet Univerziteta, 2006., str. 69.

od zajedničkog pretka, a ne potjeću jedna od druge (collaterales cognates: braća, sestre, dajđe, amide, sestrične, bratići).²¹ Punorodno srodstvo je ako su oba pretka zajednička, a ako je jedan zajednički, a drugi različit – polurodno.

U postklasičnom i Justinijanovom pravu razlikuju se sljedeći krvni srodnici:

- a) *germani* (imaju zajednička oba roditelja),
- b) *consanguinei ili istokrvni* (imaju zajedničkog oca) i
- c) *uterini* (imaju zajedničku samo majku).

Kognati drugog reda (polubraća i polusestre) su polukrvni srodnici i na nasljedstvo se pozivaju tek poslije punokrvne braće i sestara. Krvno srodstvo može biti bračno i vanbračno, a računa se po linijama i stepenima. Vanbračna djeca bila su u srodstvu samo s majkom i njezinim srođnicima, ali ne i sa vanbračnim ocem. Bliskost srođničkog odnosa između dvije osobe se izražava stepenima srodstva. Stepenu srodstva kognatskih srođnika se računa po broju poroda. Primjenjuje se pravilo: koliko poroda, toliko stepena srodstva (tot gradus, quot generationes).

Tako je sin u prvom stepenu srodstva prave linije, unuka u drugom; brat ili sestra je pobočni srođnik drugog stepena, amida trećeg, brat ili sestra od amide u četvrtom stepenu srodstva pobočne linije. Rimljani su u početku veći značaj pridavali agnatskom srodstvu, naročito u imovinskim odnosima.

Najstariji red nasljeđivanja je u potpunosti zasnovan na agnatskom srodstvu. Kasnije, zaslugom pretora, dolazi do djelimičnog prihvatanja kognatskih srođnika. Justinijan je uveo nasljedne redove koji su u cjelini polazili od krvnog srodstva. U zaključivanju brakova, kognatsko srodstvo je oduvijek igralo veliku ulogu. Od najstarijih vremena za koja postoje podaci, krvno srodstvo je bilo smetnja za zaključenje braka.

Srodstvo po tazbini je veza jednog bračnog druga s rođacima drugog bračnog druga. Rimljani su tazbinu nazivali adfinitas. To je srodstvo između zeta i punice, svekrve i snahe, djevera i snahe, pastorka i očuha itd. Tazbinsko srodstvo nije igralo veliku ulogu u rimskom pravu.

²¹ Ibidem, str. 69.

Srodstvo po usvojenju ili građansko srodstvo je posljedica usvajanja (adoptio ili adrogatio). Srodstvo po tazbini imitira prirodno srodstvo. U njemu se zasniva odnos sličan odnosu između roditelja i djece sa približno istim pravnim posljedicama. U Rimu je usvajanje bilo rašireno i služilo je različitim ciljevima.

V Patria potestas

A POJAM OČINSKE VLASTI

Očinska vlast (patria potestas) je doživotna i u najstarije vrijeme neograničena vlast kućnog starješine (pater familias) nad osobama i porodičnom imovinom.²² Vlast porodičnog starješine obuhvata četiri vrste nadređenosti:

- a) vlast nad robovima, označavana kao *dominica potestas*,
- b) vlast prema slobodnima koje bi pater familias ustupao drugima na određeno vrijeme,
- c) vlast nad ženom – manus i
- d) vlast nad rođenom i usvojenom djecom (patria potestas).

Rimska očinska vlast je trajala sve do smrti porodičnog starješine i nije završavala punodobnošću potčinjenih; ovisne osobe su bile imovinskopravno nesposobne i sve što bi stjecale pripadalo je kućnom starješini. Pater familias je podčinjene osobe mogao prodati (*ius vendendi*), a u najstarije vrijeme je odlučivao o njihovom životu i smrti (*ius vite ac necis*), kao i o njihovom kažnjavanju.

Velikoj vlasti paterfamilijasa nad članovima porodice doprinijelo je više okolnosti vezanih za one uslove života i vjerovanja. Ekonomski odnosi su jedan od najvažniji razloga. Zatvorena kućna privreda pretvara porodičnog starješinu u neku vrstu “ direktora „ preduzeća.

Svojinska prava su u rukama paterfamilijasa. Na njegovo imanje dolaze sva lica koja rođenjem, usvojenjem ili sklapanjem braka dođu u porodicu. Veliku ulogu u odnosima nadređenosti i podređenosti igrali su svojinski odnosi.

²² Mirela, Šarac; Zdravko, Lučić, *Rimsko privatno pravo*, Pravni fakultet Univerziteta, Sarajevo, 2006., str. 71.

Država je bila nejak, sa malim brojem organa i nerazvijenim aparatom ponude. Ona koristi zatečene ustanove, među njima religiju i porodicu. Porodični starješina je bio kao neki lokalni organ. On je odlučivao o kaznama, uključujući i smrtnu kaznu. Država je stajala iza autoriteta porodičnog starješine. Ubistvo paterfamilijasa i izdaja su najteža krivična djela u starom Rimu.

Jedno od obilježja rimskog politeizma je kult predaka. Umrli paterfamilijas postaje kučno božanstvo. Tako autoritet kučnog starješine prelazi i u zagrobni život, čak i mrtvi ono vladaju živima.

Vlast porodičnog starješine je doživotna. Nije postojala starosna granica koja bi lice *alieni iuris* pretvarala u *sui iuris*. Njegova imovinska ovlaštenja su velika. On je vlasnik sve imovine i sve što steknu njegovi ukućani: radom, ratnim plijenom, poklonom, pripada porodičnom starješini. Vremenom su se promijenili ekonomski i ideološki uslovi i krajem republike vlast paterfamilijasa počinje slabiti.²³

B POSTANAK I PRESTANAK OČINSKE VLASTI

Očinska vlast je zasnivana rođenjem, usvojenjem, brakom s mnsom i davanjem u mancipijum. Rođenjem su pod očinsku vlast dolazila djeca rođena u zakonitom rimskom braku i da starješina prihvati novorođenče. Članom agnatske porodice se postajalo tek kada bi *pater familias*, uz određeni religijski ceremonijal, prihvatio novorođenče (*tollere liberum*). Pod očinsku vlast se moglo doći i putem pravnih poslova, *odnosno usvojenjem*. Usvojenje se vršilo u obliku adrogacije i adopcije.

Adrogatio je stariji oblik usvojenja, vršen na svečani način pred kurijatskom skupštinom.

To je usvojenje lica koje je bilo svojevlasno (*sui iuris*). Za razliku od adopcije, *adrogatio* je javnopravni akt, jer se gasio jedan pravni subjektivitet.

Adopcija je usvojenje osobe *alieni iuris*. U ovom slučaju pravni položaj osobe se nije mijenjao dolaskom u novu porodicu. Adopcija se obavljala putem trostruke fiktivne prodaje u obliku mancipacije, odnosno jednostruke prividne mancipacije za žensku osobu. Tako je usvojeni postao agnatski srodnik i punopravni član porodice. Dobnu razliku od 18 godina uvelo je Justinijanovo pravo. U postklasičnom razdoblju emancipacija je vršena carevim reskriptom i izjavom imatelja vlasti pred nadležnim državnim organom, uz pristanak djeteta.

²³ Vidi, Obrad, Stanojević, *Rimsko pravo*, Magistrat, Sarajevo, 2000., str. 156.

U vrijeme Justinijana postojala je razlika između potpunog usvojenja (adoptio plena) i nepotpunog usvojenja (adoptio minus plena) kojom usvojenik nije kidao sve veze sa ranijom porodicom, ali nije ni dobijao sva prava koja proizvodi potpuna adopcija.

Pozakonjenje (*legitimatio*) je način zasnivanja očinske vlasti nad vanbračnom djecom. Uveden je u postklasičnom razdoblju za vladavine Konstantina. Vanbračna djeca su mogla dobiti položaj bračne djece na tri načina: sklapanjem braka vanbračnih roditelja, stupanjem vanbračnog djeteta u službu kurijala (*curiales* su svojom imovinom odgovarali državi za porez koji je njihova općina morala prikupiti) i carevim reskriptom.

Patria potestas prestaje smrću porodičnog starješine, emancipacijom ili udajom u brak sa manusom.²⁴ Njegovom smrću sinovi su postajali osobe *sui iuris* i time dobivali status porodičnog starješine. Pater familias može biti čovjek bez djece, pa i novorođenče ako je *sui iuris*. Žena u manus braku također je postajala *sui iuris*. Istovjetan učinak kao prirodna smrt imala je *capitis demunutio maxima, media i minima*.

Najčešći slučaj prestanka očinske vlasti za života porodičnog starješine bila je emancipacija. Emancipacija je poseban, dobrovoljan način prestanka očinske vlasti. Emancipirani je postajao *sui iuris* i raskidao agnatsku vezu s bivšim imateljem vlasti. U starije je vrijeme emancipacija predstavljala vid teške kazne, ali u prilikama razvijene privrede postala je put ka ličnoj i imovinskoj samostalnosti potčinjenih osoba.²⁵

Patria potestas, u Justinijanovom pravu, prestaje ako sin vrši visoke javne funkcije.

²⁴ Ibidem, str. 158.

²⁵ Vidi, Mirela, Šarac; Zdravko, Lučić, *Rimsko privatno pravo*, Pravni fakultet Univerziteta, Sarajevo, 2006., str. 73 – 74.

ZAKLJUČAK

Ovaj seminarski rad sam započela objašnjavanjem pojma porodičnog prava, a zatim pojma rimske porodice te njenog razvoja kroz historiju. Potom sam iznijela neke bitne klasifikacije podjele srodstava, te sam smatrala da je važno napisati nešto, u najkraćim crtama, o instituciji patria potestas. I na kraju, potrebno je napraviti mali rezime prethodno napisanog, odnosno iznijeti zaključak.

Iz svih do sada navedenih iskaza možemo rezimirati da je rimska porodica patrijahalnog karaktera, da se razvila u starom vijeku, ali da je to prijelazni oblik porodice, gdje je pripitomljavanje domaćih životinja i uzgajanje stada postalo velikim izvorom bogatstva.

To bogatstvo je pripadalo gensu, ali je ubrzo formirano privatno vlasništvo.

Takođe smo rekli da su se smjenila tri oblika rimske porodice: konzorcijum, patrijahalna agnatska porodica i kognatska porodica. U rimskoj porodici sva vlast je prešla u ruke paterfamilijasa, a karakteriziraju je organizirane osobe u jednu porodicu pod očinskom vlašću.

Dakle, odnosi u rimskoj porodici od kraja principata, prilično liče na one koji postoje danas, ali je porodica imala veću ulogu od one koju sada ima, jer su njenoj nadležnosti bile funkcije koje će tokom historije preuzeti na sebe društvo: odgojne i obrazovne, pružanje zaštite i proizvodnja.

SADRŽAJ

I. Uvod.....	1
II. Pojam porodičnog prava.....	2
III. Razvoj rimske porodice.....	3
A. Konzorcijum.....	4
B. Agnatska porodica.....	6
C. Kognatska porodica.....	8
IV. Vrste srodstava.....	10
V. Patria potestas.....	13
VI. Zaključak.....	16
LITERATURA.....	18

LITERATURA

1. Horvat, Marijan: „Rimsko pravo“, Zagreb, 1958.
2. Stanojević, Obrad: „Rimsko pravo“, Sarajevo, 2000.
3. Šarac, Mirela; Lučić, Zdravko: „Rimsko pravo“, Sarajevo, 2006.